

УДК 811.161.2'373.231:821.161.2.0.06*Іванч

Ірина Ільченко, Дар'я Бабич

ЧОЛОВІЧИ ІМЕНА ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ХРОНОТОПУ В РОМАНІ Р. ІВАНЧЕНКО «ГНІВ ПЕРУНА»

У статті проаналізовано чоловічий іменник історичного роману Р. Іванченко «Гнів Перуна», оскільки саме власні назви слугують засобом створення хронотопу в історичному творі про Київську Русь; встановлено, що чоловічий іменник є складовою ономастичного письма роману та тісно пов'язаний з ідейною та сюжетно-тематичною спрямованістю твору.

Ключові слова: антропонім, власні імена, ідіостиль, хронотоп, чоловічі імена.

Постановка наукової проблеми та її значення. На особливу увагу заслуговує творчість Р. Іванченко в контексті ономастичних досліджень, які тісно пов'язані з ідейною та сюжетно-тематичною спрямованістю її романів. У визначенні антропонімії як засобу хронотопу є її роман «Гнів Перуна», що містить систему чоловічих імен, які репрезентують епоху Київської Русі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження творчого доробку Р. Іванченко проводилося в контексті літературознавчих студій (Л. Григор'єва, В. Кулаковський, О. Литвин, В. Микитась, М. Наєнко, М. Родичев, В. Юдін, М. Ільницький, В. Ніколаєнко). Проте досі відсутній лінгвістичний аналіз творів зазначеної письменниці.

У зв'язку з цим **актуальність** роботи визначається необхідністю дослідження чоловічих імен як важливого складника формування художнього часопростору у творі та специфіки ідіостилію письменниці.

Мета статті –розглянути імена за походження, які зумовлені специфікою жанру історичного роману, з'ясувати особливості використання реаліонімів та авторських антропонімів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Багатогранна дійсність історії Київської Русі відтворена в романі завдяки широкому використанню ономастичної лексики, представлені різними класами й розрядами, найбільшим з яких є антропонімічний шар, який містить антропоралії доби, що зображується письменницею з позицій історичної правди.

Власні імена реальних історичних осіб у романі неоднорідні за своєю відомістю: це власні імена не тільки видатних осіб епохи, а й людей, популярність яких обмежена в часі й просторі. Що стосується власних імен вигаданих персонажів, то вони також іменуються за принципом соціально-історичної правдоподібності. Всі вони є національними і

загальнолюдськими онімами-концептами, створюють стилістичні конотації, емоційно-експресивні відтінки і неповторне самотутнє історико-народне підґрунтя твору. Антропоніми є не тільки складовою ономастичної системи твору, а й досить активною його частиною, що визначає напрямок у формуванні і функціонуванні всього ономастикону в художньому творі, в тому числі з точки зору часового і просторового континууму.

Історичний роман – твір епічного жанру – різноплановий та багатосюжетний. До складу кожного сюжету введено достатню кількість дійових осіб. Так, чоловічих імен (що стосується лише осіб, які певним чином впливають на сюжет) нараховуємо більше 50, з них найбільша кількість найменувань воїнів та політичних діячів, що зумовлено специфікою жанру. Побіжно згадувані імена не відіграють істотної ролі в сюжеті твору, зрідка вони трапляються в тексті. Як правило, це імена історичних осіб, представників візантійської чи половецької влади. Вони вводяться у твір заради забезпечення більшої достовірності, заради відтворення атмосфери певного історичного періоду.

Чоловічі імена, вживані в романі, можна поділити на кілька груп за походженням – і, водночас, за соціальним статусом носія. Так, імена київських князів вирізняються на тлі інших руських імен. По-перше, князів називали не хресними (християнськими) іменами, а слов'янськими, прийнятними й близькими народові. Прихрещенні люди, як правило, давали ім'я грецького, єврейського чи римського походження, однак ми не знайдемо жодного князя на ймення **Василь, Іван, Михайло, Федір** чи **Валерій**, принаймні за часів Київської Русі, адже пізніше ці імена стали звичними та увійшли до антропонімікону слов'янських народів. Однак у романі Р. Іванченко «Гнів Перуна» йдеться про часи написання Нестором «Повісті минулих літ» – і, у формі марень та екскурсів у минуле, про часи дохристиянські, а тому київські князі мали імена композити з другою частиною -мир, -слав, -мисл, -полк: **Володимир, Святополк, Мстислав, Горислав, Святослав, Ростислав, Ярослав, Всеслав, Ізяслав, Остромисл** тощо. Імена могли містити в собі частину -волод-, що вказувала на приналежність до влади, як-то **Всеволод** («володар всього») [2, с. 68], **Володимир** («той, що володіє світом (миром)») [2, с. 65].

Окремо згадуються імена скандинавського походження: **Ігор, Рюрик, Олег**. Втім, Нестор-літописець говорить про те, що **Рюрик** – це ім'я слов'янського походження: «**Рюрик** же – князь, а може, який варяг із руського Помор'я-Руси. Тако я мислю. Бо по-слов'янськи його ім'я єсть **Сокіл**. Сіє од лужичів слово, то, мабуть, він із тих варягів-русичів, що жили на Балтиці. Хто зна...» [1, с. 191]. Загалом же група реаліонімів стоїть осібно від авторських антропонімів. Особливістю антропонімікону роману «Гнів Перуна» є також те, що імена історичних осіб виділяються лише в групі чоловічих імен, майже всі жіночі імена та образи є авторським вимислом.

Найпоширенішою флексією в іменах князів та нащадків князівських родів є *-слав*, від «слава»: **Ростислав** – це «той, чия слава росте» [2, с. 178]; **Святослав** – «свята слава» [2, с. 202]; **Мстислав** – «славний помстою» [2, с. 111]; **Ізяслав** – «той, що здобув (узв'яз) славу» [2, с. 87]; **Ярослав** – «славний життєвою силою» [2, с. 332] (слов'янський бог весни й родючості звався **Ярилом**, тож **Ярославів**, можливо, присвячували **Ярилові**; відтак, можливі тлумачення «слава Ярилові», «ярий (багатий, повний) славою»); **Всеслав** – «вся слава» [2, с. 69] тощо. Зустрічаємо й деякі не дуже поширені імена: **Василько, Давид, Володар**. Ім'я князя чи будь-кого із князівського роду мало вказувати на велич роду, на мудрість та гідність носія імені, нести в собі пророцтво щодо подальшої долі. Характерно, що саме нащадки князівських і дворянських родів мали найменування по батькові та тогочасний еквівалент прізвища – ще не унормоване прізвище, але ознаку роду, до якого належав носій: **Рюриковичі, Олеговичі, Мстиславичі**. Знамениті дворянські роди теж звалися іменем славетного родоначальника. Так, був собі боярин **Вишата**, гордий, мудрий, «високий» духом і всіма шанований муж, а синів його знали всі як **Вишатичів** – **Янята Путятю**, і Яневого годованця прозивали **Вишатичем**, а не Яничем, щоб знали люди, до чийого роду він належить.

Звісно, коли йдеться про князів, бояр, будь-яких можновладців, чийі імена зафіксовані в літописах і хроніках, то виявлення авторського ставлення посередництвом добору відповідних антропонімів унеможлиблюється. В такому випадку письменник тільки подає своє трактування характерів та вчинків історичних осіб. У романі «Гнів Перуна» багато образів володарів – це і київські князі (**Святополк, Володимир, Всеслав**), і візантійські імператори, про яких згадано лише епізодично (**Костянтин Мономах, Юстиніан, Копронім, Філій**), і половецькі хани (**Ітлар, Урусоба, Белдюзь, Кчий, Асуп**).

Існує у творі ще один часовий вимір – часи язичницького слов'янства, часи прадавні, а тому невідомі й осмислювані письменницею по-своєму. Р. Іванченко пояснює імена легендарних братів – засновників Києва: «У граді Києвім старшинствував його менший брат **Щек**. Тихий на вигляд, завжди кусав стишка, яко гадюка. Від того й прозвали **Щеком** – тобто шипучий, яко гадина. Старший брат його **Кий** усім взяв – і розумом, і силою, і виглядом. Вдачею своєю був відкритий до людей – в очі говорив правду, ніби києм рубав. Того й **Кий**» [1, с. 347]. Цікаве тлумачення імені третього брата, особливо впадає у вічі асоціативний зв'язок імені з казковим Змієм Гориничем: «Був у **Кия** ще один брат, якого люди називали **Горивом**, або **Хоривом**. **Горив** хотів перевершити своїх старших братів, бо також: був заздрісним і гордим. І повелів поставити собі градок на іншій горі, недалеко від **Почайни**. Того й звали його – **Горив**, або **Горинич**. А гору ту нарекли **Горевницею** чи **Хоревницею**» [1, с. 347]. Князі слов'янських

племен теж мають свої промовисті імена: **Люб, Будимир** («той, що пробуджує світ» – саме він збирає слов'янські племена на бій з аланами) [2, с. 45], **Чернь**, що, певне, чорнявий був, **Вожик** (можливо, від білор. «їжак») та інші.

У центрі твору – доля **Нестора-літописця**. До того, як стати Нестором і монахом, він був звичайним парубком Наславом, закоханим у дівчину зі свого села, вірив у язичницьких богів. **Наслав** – «народжений на славу» [2, с. 145], став **Нестором**, «тим, що повернувся додому» [2, с. 158]. Мінючи ім'я, Нестор міняє також спосіб життя і, що найістотніше, віру. За іронією долі слави зажив не полум'яний правдолюбець-язичник, народжений «на славу», а древній старець Нестор, який і слави не хотів ніякої, а тільки наполегливо працював над своїм літописом, щоб утвердити державність Руської землі наперекір візантійським домислам. І все життя намагався викорчувати свою язичницьку гордість, непокору, а проте хвилювали його душу сумніви, давала знати про себе кров войовничих пращурів. Ця подвійність – імені і душі – переслідує Нестора все життя.

Така ж двоїстість терзає Гордята, сина Несторової (чи, скоріше, Наславової) коханої, якого охрестив **Василем** названий батько Янь Вишатич: «Хто він серед людей? **Гордята** чи **Василій**, людина чи худобина?.. Він так закрутився, що зовсім забув, хто ж він є. Справедливий запальний **Гордята** чи гнучкий на всі вітри **Василій**?..» [1, с. 378]. **Гордятою**, своєю гордістю, називала єдиного сина Гаїна – мати, якої він майже не знав. **Василем**, що від грецької «цар», прозвав свого пасинка Янь Вишатич у надії на те, що хлопчик поверне колишню славу давньому Яневому роду. Однак Гордята наче соромиться того чужинницького імені, постійно спливають у його пам'яті пісні бабусі Ніги, слава матері Гаїнки, що й загинула невпокореною, душа його прагне простої величі й краси, а не багатств і підлабузництва. Утворі постійно робиться наголос на подвійності імені хлопця: то він Василь, а в наступному реченні – Гордята, а то й одночасно – Гордята-Василій: «Усе те **Гордята-Василій** записав у свій пергамен. Писав, писав, стогнав, пишуци, вуса прикусював...» [1, с. 398].

Велика кількість імен, чужомовних за походженням, а саме грецьких, єврейських та латинських: **Ларіон** – «веселощі, радощі» [3, с. 56], **Никон** – «перемагаю» [3, с. 72], **Феодосій** – «божий дар» [3, с. 92], **Феоктист** – «боже творіння, божий витвір» [3, с. 93], **Стефан** – «вінок» [3, с. 88], **Федір** – «божий дар» [3, с. 91]; **єврейські**: **Мисаїл** – «випроханий у бога» [3, с. 69], **Єремія** – «підвищений богом» [3, с. 53], **Іоанчи Іван** – «божа благодать, дар богів» [3, с. 40]; **латинське**: **Сильвестр** – «лісовий» [3, с. 87]. Такі імена ще не були популярними серед простого народу, оскільки проста людина не могла зрозуміти значення іншомовного слова. Однак при хрещенні обов'язково надавалося інше ім'я, що було символом нового народження і мало на меті тісніше прив'язати людину до віри. Як правило, при хрещенні людині

давалося ім'я святого, у чий день вона народилася, тож називання «за значенням» відступало на другий план, а побутовало називання «на честь».

Разом зі старими іменами новонаречені ченці відрікались і від старого життя, і від старих богів. Деякі імена все ж набували близького слов'янам звучання (пор. лукавий митрополит **Іоан**– ставленник Візантії, та печерський ігумен **Іван**, різкий і справедливий), і починали сприйматися як рідні, як від початку властиві слов'янам.

Виділяються на загальному тлі імена простих людей. Зазвичай батьки називали дітей таким іменем, яке б містило у собі побажання якихось благ, певних рис характеру тощо. Ці власні імена утворені шляхом додавання до кореня слова, яке містить певне семантичне навантаження, **Бравлин, Добрин, Радко, Брайко, Слав'ята**. Вважалося також, що той, хто назве немовля непривабливим іменем як-то **Неждан, Нелюбима, Немира**, збереже її від злого ока, яке, нібито, не зверне уваги на дитину, яку не ждали або не люблять. Однак **Нерадцеві**, справжньому батькові Гордяти-Василія, «негативне» ім'я долі не принесло, як і душевної чистоти. Справді, не на радість собі народила його мати: колись простий та працьовитий хлопець мимоволі став батьковбивцею, перетворився на справжнього хижого звіра, кривавого воїна, якого хвилювали лише гроші. Так ім'я, яке мало вберегти дитину від лиха, стало страшним пророцтвом, справжньою бідою для всіх, хто стикався з Нерадцем.

Стосовно імен половецьких, то, крім ханських назвиськ, виокремлюється ще ім'я **Козла Сотановича**, хитрого посла хана Ітларя. Власне, цікавить тут не стільки антропонім, адже його семантику зрозуміти досить складно, а трансформація імені русичами. Прості Володимирові дружинники перекинули половецьке, складне у вимові й малозрозуміле ім'я, і «нехристь» Козл Сотанович став **Козлом Сатанинським**. «Тьфу, сатана козливей, чи Козл Сотанович, як тебе там, хай над вами небо провалиться» обурюється Володимир Мономах [1, с. 303].

«**Козел Сатанинський до тебе приїхав, князю... Приймай!**» – гукали з валів острожники [1, с. 316]. Ці короткі епізоди свідчать як про ставлення русичів до хитрого половця, так і про розвинене асоціативне мислення й природне почуття гумору.

Отже, як бачимо, в часи дохристиянські побутовала звичка давати імена вже дорослим людям за їхній характер та діяння. Людина мала одне ім'я, яким її називали батьки, а інше здобувала своїми добрими чи злими справами. Пізніше, з приходом християнської віри, людей, які мали слов'янські – «поганські», імена, перехрещували, а тому мали місце подвійне сприйняття людиною самого себе, подвійність вчинків і самої людської натури. Щоправда, князів частіше називали іменами слов'янськими, а оскільки ті імена часто повторювались, то чи літописці, чи народ нагороджували правителів прізвиськами: **Святополк**, який вбив своїх братів Бориса і Гліба, став **Окаянним**; **Володимир**, хреститель Русі, – **Великим** тощо.

Часто у прізвиськах, як і в набутих іменах, виявлялося ставлення людей до носія прізвиська. Стосовно імен, якими називали дітей при народженні, то вони виражали переважно сподівання щодо долі дитини.

Тож, якщо скандинавські, грецькі та латинські імена при запозиченні пристосовувались відповідно до звичної русичам вимови (пор. *Іоаннта Іван*), топитомо слов'янські імена творилися за правилами давньоруської мови і є надзвичайно прозорими як за способом творення, так і за семантикою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, антропонімікон роману чітко розподілений за локальними й темпоральними ознаками. Саме жанр історичного, найбільше з усіх жанрів підпорядкований законам реалістичного письма й це зумовлює використання реального ономастикону, в тому числі й антропонімів. У досліджуваному творі широко вжито власні імена реальних історичних осіб, що зумовлено темою, ідеєю, жанром твору. Власні імена вигаданих персонажів створені автором відповідно до законів реалістичного письма, відображують реальний антропонімічний фон описуваної історичної епохи. Всі антропономінації служать відтворенню історичної правди, масштабному зображенню історичних подій, чіткому визначенню місця і часу дії.

Список використаної літератури

1. Іванченко Р. Гнів Перуна / Р. Іванченко. – К. : Дніпро, 2012. – 880 с.
2. Лозко Г. Рідні імена. Слов'янський іменослов / Г. Лозко. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 368 с.
3. Скрипник Л. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Скрипник, Н. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1986. – 310 с.

Ильченко Ирина, Бабич Дарья. Мужские имена как способ создания хронотопа в романе Р. Иванченко «Гнев Перуна». В статье проанализированы мужские имена исторического романа Р. Иванченко «Гнев Перуна», потому что именно собственные имена служат своеобразным хронотопом в историческом произведении о Киевской Руси; установлено, что мужские имена являются составной ономастического пространства романа и тесно связаны с идейной и сюжетно-тематической направленностью произведения. Многогранная действительность Киевской Руси отображается в романе благодаря широкому использованию ономастической лексики.

Собственные имена реальных исторических лиц в романе не однородны по своей известности: это собственные имена не только известных людей эпохи, а и людей, популярность которых ограничена во времени и пространстве. Антропонимы не только являются составной ономастической системы произведения, а представляют его активную часть, что определяет положение в формировании и функционировании всего ономастикона в художественном произведении, в том числе и с точки зрения временного и пространственного континуума. Все антропониминации служат для отображения исторической правды, масштабного изображения исторических событий, четкого определенного места и времени произведения.

Ключевые слова: антропоним, собственные имена, идиостиль, хронотоп, мужские имена.

I'chenko Iryna, Babych Dar"ya. Men's Names as a Way to Create a Chronotope in the Novel P. Ivanchenko «Anger of Perun». The article analyzes the male names in the historical novel R. Ivanchenko «Anger of Perun», because the proper names are chronotope in the historic work of the Kievan Rus'; It found that men's names are an onomastic writing a novel, and is closely related to the ideological and plot and thematic focus of the work. Kievan Rus appears in the novel thanks to the widespread use of onomastic vocabulary.

Proper names of real historical personages in the novel are not uniform in their fame: it is not only proper names of famous people age, but also the people, the popularity of which is limited in time and space. Anthroponyms not only are an onomastic system works, and are the active part that determines the position in the formation and functioning of all onomasticon in fiction, including in terms of time and space continuum. All names are used to display the historical truth, large-scale images of historical events, a clear definition of the place and time of the work.

Keywords: anthroponym, proper names, idiostyle, chronotope, men's names.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2015